

Pacta conventa - povijesni kontekst i historiografski prijepori

Blaga, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:941096>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Lorena Blaga

**Pacta conventa - povijesni kontekst i historiografski
prijepori**

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Pacta conventa - povijesni kontekst i historiografski prijevori

Završni rad

Student/ica:

Lorena Blaga

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Valentina Šošćarić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lorena Blaga**, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom **Pacta conventa - povijesni kontekst i historiografski prijevori** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 3. listopada 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesni kontekst nastanka.....	2
3. Prijepisi i autentičnost.....	3
4. Sadržaj i funkcija vrela.....	4
5. Stavovi historiografa.....	7
5.1. Miho Barda.....	7
5.2. Oleg Mandić.....	7
5.3. Nada Klaić.....	8
5.4. Stjepan Antoljak.....	10
5.5. Tomislav Raukar.....	10
5.6. Nikola Jakšić.....	10
5.7. Mladen Ančić.....	11
6. <i>Pacta conventa</i> u službi nacionalnih ideologija: mađarsko-hrvatske polemike	12
7. Zaključak	15
8. Sažetak.....	16
9. Summary.....	16
10. Popis izvora i literatura.....	17
10.1. Izvori.....	17
10.2. Literatura.....	17

1. Uvod

Nakon smrti Dmitra Zvonimira srednjovjekovna Hrvatska, Dalmacija i Slavonija priključene su Ugarskom kraljevstvu temeljem dokumenta poznatog pod nazivom *Pacta conventa*. Sadržajem predstavlja sporazum između kralja Kolomana i dvanaest hrvatskih plemena iz 1102. godine, a sačuvan je kao prijepis nepoznatog autora u djelu *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona iz XIII. stoljeća. Kada i pod kojim uvjetima je nastala *Pacta conventa* te je li vjerodostojan narativni izvor pitanja su o kojima se razvila žustra debata među domaćim, ali i stranim povjesničarima. Krajem XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća historiografi teže istaknuti i produžiti hrvatsku samostalnost. Zagovornici takvog pristupa su: Miho Barada, Oleg Mandić, Stjepan Antoljak, kojima su se priklonili povjesničari Mladen Ančić i Nikola Jakšić. Smatraju da se sporazum kralja Kolomana i plemstva dvanaestoro plemena kao i sam postanak institucije dvanaest plemena na prostoru Lučke županije zbilo u XII. stoljeću. Drugi dio povjesničara, kao što su Nada Klaić, Tomislav Raukar i Ivan Majnarić, smještaju postanak dvanaest plemena i *Pacta convente* u XIV. stoljeće. U sklopu razmatranja njihovih teza, neophodno je dotaknuti se pitanja *nobiles duodecim generationum*, simbolike broja dvanaest i njihove povezanosti s kraljem Dmitrom Zvonimirom. Kako je plemstvo u XIV. stoljeću tražilo da im se potvrdi njihov povlašteni položaj iz ranijih razdoblja te kako je to bio motiv u nastanku ili falsificiranju *Pacta convente* u XIV. stoljeću. To su samo neka od pitanja koja će se razraditi u nastavku.

2. Povijesni kontekst nastanka

Pitanje što je *Pacta conventa* ili *Qualiter* je višestruko. U Hrvatskom leksikonu, Leksikonu Minerva, Velikom školskom leksikonu i u Općoj i Nacionalnoj Enciklopediji navodi se da je *Pacta conventa* ugovor. U Pravnom leksikonu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža stoji da je *Pacta conventa* sporazum, a u Hrvatskoj enciklopediji da je *Pacta conventa* tzv. bilješka o ugovoru.¹ Po načinu pisanja pripada pripovjedačkom, odnosno narativnom izvoru u kojem se spominje dvanaest hrvatskih plemena koji su sklopili sporazum s ugarskim kraljem Kolomanom. Glede vremena nastanka *Pacte convente* lomila su se koplja povjesničara. Dok je u prvoj polovici XX. stoljeća općeprihvaćeno da je *Pacta conventa* nastala početkom XII. stoljeća, u drugoj polovici toga stoljeća situacija se stubokom mijenja te se njegova datacija izmješta u XIV. stoljeće.² Povjesničari koji su zastupali tezu da je *Pacta conventa* nastala u XII. stoljeću su Miho Barada, Oleg Mandić, Stjepan Antoljak, Mladen Ančić i Nikola Jakšić. Povjesničari koji tvrde da je to ipak bilo u XIV. stoljeću su Nada Klaić i Tomislav Raukar. Ako se gleda širi kontekst postanka *Pacte convente* prema dijelu povjesničara nastala je radi anžuvinskog pritiska u vrijeme Karla Roberta i Ludovika I. Anžuvinca.³ *Pactu conventu* je s kraljem Kolomanom potpisalo plemstvo dvanaestero plemena oko kojih također postoje polemike o vremenu nastanka. Pojedini povjesničari kao što su Miho Barada, Oleg Mandić, Stjepan Antoljak, Mladen Ančić i Nikola Jakšić stajali su iza toga da je plemstvo dvanaest plemena nastalo početkom XII. Drugi dio povjesničara, kao što su Nada Klaić i Tomislav Raukar, držali su se toga da je plemstvo dvanaest plemena iz XIV. stoljeća. Ono oko čega su povjesničari složni, bez obzira kada je plemstvo oformljeno, je da su bili oslobođeni od poreza, ograničena im je vojna služba i imali su osigurano vlasništvo. Nada Klaić tvrdi da je *Pacta conventa* falsifikat iz XIV. stoljeća koji je nastao zbog zaštite plemstva dvanaest plemena u vrijeme kralja Ludovika I. Anžuvinca. Tomislav Raukar je to prihvatio, ali smatra da je sporazum između plemstva dvanaest plemena i kralja Kolomana došlo. Lujo Margetić podijelio je hrvatsko plemstvo na dva dijela. Jedni su *nobiles duodecim generationum* odnosno plemstvo dvanaest plemena koji je općeniti naziv za hrvatskog plemića i oni su imali puno plemstvo. Druga grupa su bili *jobagiones castri*, oni su bili posade u utverdama. Tim jobagiona je kralj možda prvo dao veće povlastice i od njih je nastalo dvanaest plemena. Bilo je i onih povjesničara kao što su Tomislav Raukar i Lujo Margetić koji su pokušavali razdvojiti pitanje

¹ I. Majnarić, 2008, str. 8-9.

² I. Majnarić, 2008, str. 5-9.

³ I. Majnarić, 2008. str. 10.

postanka plemstva dvanaest plemena od Kolomanova vladanja.⁴ Brojne su pretpostavke o vremenu nastanka same *Pacte convente*, ali i dvanaest plemena tako da se ne može sa sigurnošću potvrditi kada se to točno zbilo.

3. Prijepisi i autentičnost

Prvi i najstariji prijepis *Pacte convente* je tzv. Trogirski kodeks i on se danas čuva u Mađarskom nacionalnom muzeju u Budimpešti. On se naziva *Qualiter* prema prvoj riječi teksta. Prema mišljenju povjesničara Mihe Barade ono nije dodatak djelu Tome Arhiđakona *Historia Salonitana* jer je *Qualiter*, odnosno *Pacta conventa*, napisan s posebnim naslovom i na posebnoj stranici. Isto tako ime autora *Qualitera* ostalo je nepoznato. Drugi prijepis *Pacte convente* sačuvano je u Vatikanskom rukopisu. Ono što razlikuje Trogirski i Vatikanski prijepis je to što u Vatikanskom nema prve riječi *Qualiter* kao u Trogirskom i nije na posebnoj stranici. Kao i prva dva prijepisa i treći se nalazi u *Historii Salonitani*, ali ovaj je u Splitskom rukopisu i ne počinje s riječju *Qualiter*.⁵ Trogirski prijepis pisan je goticom kao i ostala dva, samo što je on napisan na pergamenu i ima 36 redaka. Vatikanski rukopis pisan je na papiru i ima 23 retka, Splitski ima 30 redaka.⁶ Kod uspoređivanja s drugim tekstovima toga razdoblja na temelju paleografije, u smislu usporedbe slova, donesen je zaključak da Trogirski prijepis nastao početkom XIV. stoljeća, a druga dva prijepisa kasnije, isto u XIV. stoljeću.⁷ Vremenski su sva tri prijepisa blizu, ali Trogirski ujedeno i najstariji je ovisan sam o sebi. Splitski i Vatikanski su vremenski mlađi od Trogirskog prijepisa i izvor u pisanju im nije bio isti kao kod Trogirskog.⁸

Provlači se pitanje autentičnosti *Pacte convente*. Dodatak kronici Tome Arhiđakona zasigurno je autentičan glede vremena u kojem je nastao, ali kada se uzme u obzir sam sadržaj djela javljaju se polemike oko autentičnosti. Historiografi koji su pisali u prvoj polovici XX. stoljeća nisu raspravljali o pitanju autentičnosti sadržaja, dok oni koji su pisali u drugoj polovici XX. stoljeća odbacili da je *Pacta conventa* autentičana, iako ne odbacuju tvrdnju da se događaj uistinu i dogodio. Povlastice koje dobilo plemstvo odgovaraju povlasticama iz razdoblja XIV. stoljeća, ali je sve to ukomponirano u priču koja se čini stvarnom i uvjerljivom za XII. stoljeće,

⁴ I. Majnarić, 2018, str. 107- 110.

⁵ S. Antoljak, 1980, str. 94- 95.

⁶ S. Antoljak, 1980, str. 109.

⁷ S. Antoljak, 1980, str. 112.

⁸ M. Barda, 1943, str. 205.

odnosno 1102. godinu.⁹ Prijepisi su sadržajno isti, ali razlikuju se u detaljima. Trogirski je najstariji i poslužio je kao izvor za ostala dva. Promišljanje autentičnosti tekstova u prijepisima zavisno je o vremenu u kojem su povjesničari sagledavali prijepise.

4. Sadržaj i funkcija vrela

Preveden tekst *Pacte convente* glasi: „Kako i kojim se ugovorom predadoše Hrvati kralju ugarskomu. Koloman, Božjom milošću sin Vladislava, kralja ugarskoga, vladajući ma mjestu svog otca, a jer je bio odvažan, odluči da čitavu Hrvatsku sve do mora dalmatinskoga podloži pod svoju vlast. Dođe svojom vojskom sve do rieke Drave. Hrvati pak, čuvši za dolazak kraljev, sakupiše svoju vojsku i spremiše se na bitku. Kralj pak doznajući, da su se hrvati sakupili, pošalje svoje poslanike htijući s njima prijateljski pregovarati i sklopiti ugovor, kakav su oni željeli. Hrvati, saslušavši poruku gospodina kralja, sastavši se na skupštini svi skupa, prihvatili i poslaše 12 plemenskih starješina od 12 hrvatskih plemena, i to župana Jurja od Kačića, župana Ugrina od roda Kukara, župana Mrmonju od roda Šubića, župana Pribislava od roda Čudomirića, župana Jurja od roda Šubića, župana Pribislava od roda Murića, župana Pavla od roda Gusića, župana Martina od roda Karinjana i od roda Lapčana, župana Pribislava od roda Poletčića, župana Obrada od roda Lačničića, župana Ivana od roda Jamometa, župana Miro(ne)ga od roda Tugomira. Ovi došavši k gospodinu kralju, izkazavše mu dužnu počast. Gospodin pak kralj, primivši ih poljubcem mira te dostojanstveno s njima postupajući, ovako se pogodiše: da će spomenuti sa svim svojim bližnjima uživati svoje posjede i imovinu u miru i bez smetnje: da nijedan od spomenutih rodova ni njegovi članovi nisu dužni spomenutom kraljevskom veličanstvu plaćati porez ili dohodak, osim što su spomenuti dužni gospodinu kralju, kad netko navali na njegove granice, tad ako gospodin kralj pošalje po njih, dužni su tad poći s najmanje 10 oboružanih konjanika od svakog spomenutog roda do Drave na svoj trošak, odonud prema Ugarskoj na trošak gospodina kralja, i sve dok traje vojna moraju ostati. I tako je bilo uređeno godine Gospodnje 1102. i t. d.“¹⁰ Postoji prijepis dodan *Supetarskom kartularu* krajem XIV. stoljeća prema kojem je kralja biralo sedam banova, naravno ako kralj nije imao potomke. U hrvatskom kraljevstvu bilo je šest banova iz plemena Kačića, Čudomirića, Snačića, Šubića i Mogorovića, a njih je biralo dvanaest plemena.¹¹

⁹ I. Majnarić, 2008, str. 9.

¹⁰ M. Barada, 1943, str. 203-205.

¹¹ L. Margetić, 2003, str. 126- 127.

U XIV. stoljeću za vrijeme Ludovika I. Anžuvina plemići su dobili pravo uživanja posjeda. Potvrđen im je plemićki status. Time je uveden tzv. *genus* kao nova društveno-pravna osnova. Pojam *genus* odnosi se na *nobiles duodecim generationum* odnosno na plemstvo dvanaest plemena. Oni su bili od iznimne važnosti za održavanje vlasti na lokalnoj razini. Do XIV. stoljeća ne spominje se postojanje *genusa*, spominju se *populus, parentala i progenies seu generatio*. Pojam *genus* javlja se dolaskom Anžuvina na vlast.¹² Ako se bolje razmotre sami nazivi *genusa* u *Pacti conventi* vidi se da se radi o društvenim odnosima u drugoj polovini XIV. stoljeća. To se prvenstveno odnosi na spominjanje plemena Lapčana i Karinjana, Kukara te izostanku spominjanja Virevića u *Pacti conventi*.¹³ Karinsko područje u zaleđu Zadra pripadalo je jednoj grani plemića Lapčana koji su se u drugoj polovini XIV. stoljeća počeli nazivati Karinjani. Oni su taj prostor držali kao nasljedni posjed. Time nisu bili oslobođeni poreza i imali plemićki status jer posjed nije bio plemenit nego samo nasljedni. Željeli su dokazati svoju plemenitost. Na inicijativu Jakova iz Karina kralj Ludovik I. poslao je svoju majku u Zadar u kojemu je održala sabor. Na saboru su bile dvije struje, jedna je tvrdila da je još kralj Zvonimir taj prostor dao plemiću zvanom Vunika s kćeri Klaudijom koji nisu imali potomke i zemlja je prešla kralju, tako da prema tome prostor Karina ne pripada plemićima. Druga struja tvrdila je da je taj prostor zakonski njihov od vremena kralja Zvonimira. Kralj Ludovik je na kraju zemlju dao i potvrdio Lapčanima.¹⁴ Nakon što im je posjed potvrđen od kralja oni se počinju nazivati dvojno Lapčani-Karinjani, a upravo su dvojno navedeni u *Pacti conventi*. Ako se to uzme u obzir *Pacta conventa* pripada XIV. stoljeću.¹⁵ Hrvatski plemićki rod Kukari koji se spominju u *Pacti conventi*, u izvorima se nalaze tek krajem XIV. stoljeća. Oni su gravitirali prema Skradinu te su bili u vezi sa Šubićima koji su ili vršili vojne zasluge za Šubiće, i time imali razne pogodnosti, ili su sa Šubićima imali nekakve rodbinske veze. Ono što je zanimljivo da se u *Pacti conventi* spominju Snačići, a zadnji njihovi spomeni u izvorima su iz XIII. stoljeća što se ne poklapa s mišljenjem da je *Pacta conventa* iz XIV. stoljeća osim ako je plemstvo dvanaest plemena obuhvaćalo područje van Lučke županije. Naime, potomci Snačića su Nelipići koji nemaju posjed u Lučkoj županiji.¹⁶ *Nobiles duodecim generationum* smatrana je i tadašnjom elitom oko kulturološkog kruga bliskog Bribirskima krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća. Povezuje se i s „dobrim” kraljem Zvonimirom u smislu povijesti obitelji i porijekla jer žele

¹² I. Majnarić, 2018, str. 111-113.

¹³ I. Majnarić, 2018, str. 111- 114.

¹⁴ L. Margetić, 2003, str. 127.128.

¹⁵ I. Majnarić, 2018, str. 115.

¹⁶ I. Majnarić, 2018, str. 115- 116.

dokazati svoj povlašteni položaj.¹⁷ Banovi Pavao I. i Mladen II. Šubić zaslužni su za širenje legende o Zvonimiru. Pavao Šubić je u crkvi Svete Marije u Bribiru koju je osnovao u XIII. stoljeću dao napraviti počast u obliku ploče u ime kralja Zvonimira u kojoj je pokopan. Druga povezanost je pismo koje su ban Pavao Šubić i Juraj I., njegov brat, poslali papi Bonificiju VIII. u kojem izjavljuju da jedino papa može potvrditi kralja Hrvatske jer je Hrvatska leno Sv. Stolice još od vremena Dmitra Zvonimira.¹⁸ Šubići se nisu pozivali na svoje porijeklo iz vremena Trpimirovića što je možda zbog nedostatka izvora.¹⁹

Potrebno je i sagledati simboliku broja dvanaest koja se javlja u broju plemena. Općenito u hrvatskoj povijesti broj dvanaest je vrlo česta pojava. U Zadarskom evanđelistaru sv. Marije spominje se blagdan u čast dvanaestorice pogubljene braće s roditeljima za vrijeme cara Maksimilijana.²⁰ U Korčulanskom kodeksu spominje se da se kralj Krešimir zajedno s dvanaest župana zakleo na vjernost papi, prema Vinku Foretiću.²¹ Miho Barada piše da se radilo o dvanaest ratnika, a ne župana.²² Prema Starom zavjetu dvanaest plemena bilo je u izraelskom narodu od čega vuče obilježje plemenskog uređenja. Dok je iz Novog zavjeta dobro poznato dvanaest Kristovih apostola. Poznato je da je dvanaest apostola, tj. pomoćnika u Crkvi bosanskoj. Nema sumnje da je plemstvo dvanaest plemena bilo mudro i vrlo ugledno.²³ Jeruzalem je sagrađen na dvanaest kamena temeljaca s dvanaest anđela na dvanaest gradskih vrata. Ta simbolika broja dvanaest ne upućuje da je u stvarnosti bilo točno dvanaest plemena i krvnih srodnika, nego se željelo istaknuti značenje, učestalost i simbolika broja dvanaest.²⁴

5. Stavovi historiografa

5.1. MIHO BARADA

Miho Barada uočio je pogreške glede utvrđivanja genealogije kralja Kolomana. Navedeno je da je njegov otac bio Ladislav, a ustvari mu je bio stric. Treba uzeti u obzir i moguće pogreške prilikom pisanja jer latinski naziv za oca je *pater*, a za strica je *patruus*. Ta pogreška pomaže nam u datiranju nastanka *Pacte convente* jer počinje s Kolomanom sinom Ladislavovim. U

¹⁷ I. Majnarić, 2022, str. 305-306.

¹⁸ D. Karbić, 2000, str. 275-276.

¹⁹ D. Karbić, 2000, str. 278.

²⁰ S. Antoljak, 1980, str. 161.

²¹ S. Antoljak, 1980, str. 161.

²² S. Antoljak, 1980, str. 161.

²³ S. Antoljak, 1980, str. 162- 166.

²⁴ I. Majnarić, 2018, str. 113-114.

XII. stoljeću držalo se da je Koloman doista Ladislavov sin, a u XIII. stoljeća da je Ladislav Kolomanu stric²⁵. U razdoblju XI. i XII. u svim ispravama i dokumentima pisalo se ime kralja i njegova oca, a već od XIII. stoljeća to se ne koristi nego samo ime kralja. Može se zaključiti da je upravo zbog tog imenovanja oca i sina *Pacta conventa* nastala u XII. stoljeću. Toma Arhiđakon je pisao u XIII. stoljeću te se kod pisanja ranije povijesti koristio starijim autorima, a to je učinjeno i kod pisanja *Pacte convente* što ide u prilog da je *Pacta conventa* iz XII. stoljeća. Miho Barada ističe činjenicu da kralj Koloman nije silom zauzeo prostor Hrvatske nego se nagodio s plemstvom dvanaest plemena u XII. stoljeću. Dvanaest plemena moglo je zadržati svoje posjede i morali su poslati deset konjanika u slučaju napada na kraljevstvo što ukazuje na feudalne odnose koji su karakteristični za XII. stoljeće, što nije karakteristično za XIV. stoljeće. Osim da je *Pacta conventa* nastala 1102. godine, postoji isprava u Zadru iz 1102. godine da je Koloman okrunjen za kralja Hrvatske u Biogradu na moru. Iako to nema veze s *Pactom conventom* u mjestu odakle je ili po sadržaju ono se podudara s godinom 1102. To je godina kada je Koloman došao prvi puta i okrunio se u Biogradu u čijoj je okolici bilo plemstvo dvanaest plemena.²⁶

5.2. OLEG MANDIĆ

Oleg Mandić tvrdi da je na čelu plemstva dvanaest plemena stajalo vijeće starješina i ono je raspolagalo vojskom koja se suprotstavila 1102. godine kralju Kolomanu na području južno od Save. Uvidjevši nemogućnost uspjeha svog pohoda, Koloman je poslao poslanike koji će pregovarati s vijećem starješina. Članovi vijeća odlučili su priznati Kolomana za vladara ako se on odrekne patrimonijalne vlasti u Hrvatskoj, tj. željeli su da im prizna i dalje njihova prava na posjede.²⁷ Osim da je *Pacta conventa* nastala u XII. stoljeću, Oleg Mandić stoji iza toga da je *Pacta conventa* povezana s nastankom Zlatne bule Andrije II. 1222. godine koja je vrijedila samo za područja Ugarske i Slavonije. Zlatna bula je poboljšala položaj nižeg plemstva. Jedna od odredbi je glasila da su ona područja u kojoj su bili kraljevi službenici bila oslobođena od davanja poreza dok su ostali morali plaćati poreze. Oleg Mandić ističe da se nigdje ne spominje sloboda dvanaest hrvatskih plemena te da su zbog toga ti plemići željeli oživjeti sporazum s kraljem Kolomanom jer više nije bilo originalnog dokumenta te je zbog toga nastao falsificirani dokument koji će kasnije biti podloga za izradu *Qualietra*.²⁸ Jedan od razloga ponovnog

²⁵ M. Barada, 1943, str. 206-207.

²⁶ M. Barada, 1943, str. 207- 215.

²⁷ O. Mandić, 1958/59, str. 188-189.

²⁸ O. Mandić, 1958/59, str. 197-198.

oživljavanja sporazuma plemstva dvanaest plemena i kralja Kolomana bio je zbog odredbe prema kojoj je plemstvo slalo deset konjanika o svojem trošku do rijeke Drave, a nakon rijeke Drave o kraljevom trošku kod obrambenog rata. Dok je prema Zlatnoj buli iz 1222. godine plemstvo bez obzira na rijeku Dravu moralo nositi teret troška vojske odnosno konjanika. Oleg Mandić pobija mišljenje da je plemstvo dvanaest plemena nastalo u XIV. stoljeću zbog toga što su navedene samo neke njihove povlastice i ustanove odnosno tri (vlasništvo, porez i vojna služba), a da je u XIV. stoljeću to bi bilo puno opširnije. Naime u *Qualiteru* nema povlastica kao što su način na koji bi teklo nasljeđivanje, posebno vlasništvo, da se na plemstvo ne odnose propisi prava Ugarske i sl.²⁹ Falsifikat prema kojem je *Qualier* sastavljen možda je djelo plemića kojima je bio ugrožen posjed, nametnut porez i kojima su ograničenja za vojnu službu ukinuta. Autor govori da je izglednije da je *Qualiter* nastao u XIII. stoljeću kada su pojedini plemići željeli dokazati da su potomci plemstva dvanaest plemena, nego u XIV. stoljeću.³⁰

5.3. NADA KLAIĆ

Stavovi Nade Klaić o postanku *Pacte convente* i plemstvu potječu od povjesničara Milana Šufflaya koji smatra da je *Qualiter* falsificirani dokument, a to zaključuje po tome što se plemstvo dvanaest plemena prvi puta javlja tek sredinom XIV. stoljeća. Naravno i u XII. stoljeću je bilo plemstva, iz kojeg će u XIV. stoljeću izrasti savez dvanaest plemena. Ugarsko-hrvatski vladari počinju raznim darovnicama i povlasticama darivati pojedine velikaše posjedima koje i sami dodatno proširuju. Zbog toga plemići stvaraju savez da obrane svoje posjede.³¹ *Qualiter* je falsifikat nastao na temelju nekog drugog dokumenta, a nastankom Zlatne bule Andrije II. potaknulo je plemstvo na falsificiranje. Dosta falsifikata potječe upravo iz vremena Kolomana i Bele IV. Plemstvo dvanaest plemena postoji od sredine XIV. stoljeća do sredine XV. stoljeća te su imali posebni položaj i prava u odnosu na druge *nobiles*. Kako je *Pactom conventom* plemstvo moralo davati deset naoružanih vojnika može se povezati s vojnom reformom Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u XIV. stoljeću.³² Reforma je provedena dolaskom anžuvinske dinastije, tj. Karla Roberta. On je velikašima dao pravo da idu u rat s vlastitom zastavom i grbom.³³ Na području Hrvatske tada se stvara banderijalni sustav u kojem su župani iz svojih županija slali posebnu vojnu jedinicu sačinjenu od nižeg plemstva. Niže

²⁹ O. Mandić, 1058/59, str. 199-200.

³⁰ O. Mandić, 1958/59, str. 196-199.

³¹ N. Klaić, 1956, str. 85-86.

³² N. Klaić, 1956, str. 88-86.

³³ I. Beuc, 1985, str. 114.

plemstvo odnosi se na dvanaest plemena. Oni su organizirani zbog potreba obrane kraljevstva.³⁴ Organizacija plemstva dvanaest plemena nastala je u XIV. stoljeću u vrijeme kralja Ludovika I. kada reorganizira županije i ti plemići uspjeli su uvjeriti kralja da još od kralja Kolomana imaju privilegije i ne plaćaju porez.³⁵ Također Ludovik im je dozvolio osnutak jer se tako mogao osloniti na "jedan sloj u Hrvatskoj".³⁶ U plemstvo dvanaest plemena nisu ušle obitelji knezova odnosno velikaša. Ne spominju se tako knezovi Bribirski, Cetinski Snačići ni Krbavski Gušići. Njihov izostanak daje naslutiti da ne ulaze u sastav dvanaest plemena jer nisu niže plemstvo kao ostali pripadnici dvanaest plemena.³⁷ Institucija dvanaest plemena nije mogla nastati prije sredine XIV. stoljeća jer se nije osjećala potreba za povlaštenim plemstvom. Ono počinje tvoriti kraljevsku vlast u Hrvatskoj, a prvi puta se plemićka skupština u Lučkoj županiji javlja tek 1370. godine.³⁸ Prostor Dalmacije i Hrvatske je prije XIV. stoljeća dobro poznavalo samo kraljeve Belu IV. i Kolomana te su da bi napravili dokument za potvrdu svojih privilegija iz prošlosti morali odabrati jednoga od njih, a to je bio Koloman.³⁹

5.4. STJEPAN ANTOLJAK

Pacta conventa je svojevrsni original prema Stjepanu Antoljaku jer se nigdje u Europi ne spominje nekakav sličan dokument u kojem je vladar sklopio ugovor s narodom neke druge zemlje.⁴⁰ Naziv *Pacta* spominje se kao naziv za ugovor između Fridrika I. Barbarosse i sina Henrika sa stanovnicima Lombardije. Više naslova i imena *Pacta* spominje se u XIII. stoljeću između dalmatinskih gradova. Poznata je „*pacta et conuentiones*“ između Dubrovnika i Ancone.⁴¹ Koloman je htio uspostaviti vlast na području Hrvatske i Dalmacije kakvu je htio vladar prije njega, a to je bio Ladislav I. koji je nakon Zvonimirove smrti vratio područja Zvonimirovoj udovici, a njegovoj sestri Jeleni. Ladislav je krenuo preko rijeke Drave i došao je do Gvozda kada mu je javljeno da su Kumani napali njegovo kraljevstvo. Kad je Koloman došao na vlast vladao je veliki nemir na hrvatskom i dalmatinskom području na koje je Koloman došao smiriti situaciju.⁴² Na temelju toga je Stjepan Antoljak smatrao da je *Pacta conventa* iz XII. stoljeća.

³⁴ N. Klaić, 1956, str. 88-97.

³⁵ N. Klaić, 1956, str. 98-99.

³⁶ N. Klaić, 1958/59, str. 162.

³⁷ N. Klaić, 1958/59, str. 155-156.

³⁸ N. Klaić, 1958/59, str. 159.

³⁹ N. Klaić, 1958/59, str. 161.

⁴⁰ S. Antoljak, 1980, str. 143.

⁴¹ S. Antoljak, 1980, str. 158-159.

⁴² S. Antoljak, 1980, str. 150.

5.5. TOMISLAV RAUKAR

Tomislav Raukar tvrdi da postanak plemstva dvanaest plemena kao vrste staleške organizacije nije bilo moguće prije XIV. stoljeća iako treba uzeti u obzir da je plemena bilo i prije. Dakle, u XII. i XIII. stoljeću nisu bili oblikovani kao niži plemići. Plemena u ranijim razdobljima ne poznaju oslobođenje od poreza i slično te se tek od XIV. stoljeća stječe titula plemića. Ugarska kraljevska vlast u Dalmaciji bila je slaba sve do polovice XIV. stoljeća. Sam društveni razvoj do XIV. stoljeća nije bio toliko razvijen da bi bilo moguće provesti oblikovanje u staležu.⁴³ Sam sadržaj *Pacte convente* odgovara tadašnjim težnjama nižeg plemstva onoga područja. Kasnije se takva prava šire na cijeli prostor južno od Gvozda i plemstvo dvanaest plemena se 1459. godine javlja zadnji puta.⁴⁴ Dok se po prvi puta u autentičnim vrelima javlja u dokumentu bana Stjepana 1350. godine u vezi plemena Virevića koji traže da budu dio dvanaest plemena kao što su i njihovi preci bili. Dozvoljeno im je da pristupe jer su uživali višestruke bračne veze s pripadnicima dvanaestoro plemena. Grubići su isto željeli potvrdu pripadnosti dvanaest plemena, ali je nisu dobili. To dokazuje da su plemići u XIV. stoljeću nastojali ući u dvanaest plemena jer bi tada dobili povlastice, oslobođenje od poreza i potvrdu o njihovom vlasništvu posjeda. Upravo su te povlastice navedene u *Pacti conventi* što je dokaz da se radi o istim vremenskim okolnostima.⁴⁵

5.6. NIKOLA JAKŠIĆ

Nikola Jakšić je otvorio pitanje je li kralj Koloman kada je krenuo u pohod na dalmatinske gradove već imao pripremljen sporazum s dvanaest hrvatskih plemena ili je sporazum nastao u vrijeme njegovog pohoda na dalmatinske gradove.⁴⁶ Kolomanovo osvajanje krenulo je iz Zadra kroz cestu koja je prolazila područjem dvanaest hrvatskih plemena, zvala se *Via magna cesta vocata*, koja je išla sve do Knina. Kolomanovi pohodi potvrđeni su, osim u pisanim izvorima, i materijalnim preostacima. U Zadru je izgradio ženskom benediktinskom samostanu Sv. Marije zvonik na pet katova.⁴⁷ Na pohod je sa sobom nosio veliku količinu zlatnog i srebrnog novca koji je većim dijelom služio za potkupljivanje. Krajem XX. stoljeća na području Benkovca pronađeno je 2000 Kolomanovih kovanica i nešto bizantskih zlatnika, a potječu iz druge

⁴³ T. Raukar, 1997, str. 204-206.

⁴⁴ T. Raukar, 2002, str. 49-50.

⁴⁵ T. Raukar, 1997, str. 204.

⁴⁶ N. Jakšić, 1998, str. 270

⁴⁷ N. Jakšić, 1998, str. 271.

polovice XI. stoljeća.⁴⁸ Jakšić dokazuje da je novac došao u tom razdoblju i za tu svrhu jer nakon Kolomana na tom području nema vladara. U Kašiću na lokalitetu Begovača pronađen je Kolomanov srebrni novac u grobu koji datira također iz toga razdoblja.⁴⁹ Mjesto Kašić podudara se prostorom koji je zauzimalo pleme Kašića (Kačića). Uz taj grob na lokalitetu Begovača pronađeno još šest grobova na području Kašića, ali naravno treba uzeti u obzir da je taj prostor više istražen u odnosu na ostatak Dalmacije. Poveći i važniji ostatak srebrnog novca kralja Kolomana je na putu ceste iz Zadra do Knina, nedaleko antičke Asserie, danas se zove Podgrađe, koje uz Podbrižane čini dva važna mjesta gdje se sastajalo hrvatskih dvanaest plemena. Podbrižani se nalaze kod Šopota. Lokalitet se spominje u izvorima iz XIV. stoljeća kao mjesto održavanja sudbenog stola plemstva. Na oba mjesta pronađen je i natpis kneza Branimira iz IX. stoljeća što ukazuje na važnost tih lokaliteta. Vrlo je izgledno da su se plemstvo i kralj Koloman našli i sklopili sporazum odnosno *Pactu conventu* na jednom od ta dva mjesta jer su plemenima bila važna i zato jer je pronađen Kolomanov novac kod Podgrađa. Podbrižani su izgubili značaj kada je oslabilo plemstvo dvanaest plemena.⁵⁰ Pronađen novac i spoznaja da se plemstvo dvanaest plemena sastajalo na dva spomenuta mjesta je dokaz koji upućuje da je do sporazuma došlo početkom XII. stoljeća te da je Kolomanu pomogao novac u privlačenju plemstva da ih potkupi.⁵¹

5.7. MLADEN ANČIĆ

U XIV. stoljeću osim prijepisa *Pacte convente*, koji nam dokazuje uspostavu mađarske vlasti na hrvatskom području, spominje se i *Chronica Ungarica* koja je odraz anžuvinske vlasti u XIV. stoljeću. *Chronica Ungarica* je skup tekstova, odnosno kronika iz XIV., stoljeća koja zastupa tezu da je još kralj Ladislav zavladao hrvatskim područjem kao svojim pravom. Ne spominje se nikakvo osvajanje ili sklapanje sporazuma s "Hrvatima". Dok se kod autora iz doba Arpadovića spominje da Ladislav nema uloge u hrvatskom području nego da je sve zasluga kralja Kolomana kod kojeg se spominje riječ osvojeno.⁵² Mladen Ančić smatra da je postojalo tzv. običajno pravo jer od vremena kralja Kolomana oslobođenje od poreza bilo je vrlo rašireno, a to potvrđuje i jedna isprava magistra Saracena i biskupa Ladislava o registraciji posjeda.

⁴⁸ N. Jakšić, 1998, str. 273-274.

⁴⁹ N. Jakšić, 1998, str. 274.

⁵⁰ N. Jakšić, 1998, str. 275-277.

⁵¹ N. Jakšić, 1998, str. 278.

⁵² M. Ančić, 1998, str. 236-237.

Pronađeno je da su tu registraciju tražili jedni iz roda dvanaest plemena, a to su bili Čudomirići. Jasno je da je takva tradicija postojala i ranije i da se postanak dvanaest plemena stavlja u XII. stoljeće. Dokaz o stvarnim zbivanjima u 1102. godine jesu arheološki nalazi na lokalitetu Begovača u zadarskoj okolici. Pronađen je nakit koji je pripadao jednom od dvanaest plemena i datira iz prve polovice XII. stoljeća. Osim nakita pronađen je i Kolomanov novac. Prema Ančiću to bi moglo značiti da je kralj Koloman dolaskom u zadarsko zaobalje gdje se je susreo s pripadnicima plemstva dvanaest plemena dao razne darove.⁵³ U djelu Tome Arhiđakona, tj. dodatku, spominje se da su Hrvati poslali svoje predstavnike na sporazum s kraljem.⁵⁴ Postavlja se pitanje na koga se odnosi naziv Hrvati u ono vrijeme. Spominje se u jednoj ispravi iz 1378. sudbeni stol zajednice Hrvata koju su činili bilježnik i splitski kanonik. Iz 1430. spominje se da su Hrvati bili velikaši, plemići i župani. Prema Mladenu Ančiću naziv Hrvat bio je za sve bez obzira na društveni položaj. Dok se u XIV. stoljeću Hrvatima smatralo onog koji je posjedovao zemlju i posjed.⁵⁵ Time se je vodio nepoznati autor *Qualitera* što ne odgovara društvenim prilikama XII. stoljeća. Iako se kontinuirano spominje da su plemstvo dvanaest plemena bili vladajući ne znači da su bili jedini.⁵⁶ Ne zna se ni po čemu su se razlikovali od ostale vladajuće elite prije dolaska kralja Kolomana, a niti o njihovim promjenama ili poboljšanju položaja nakon odlaska Kolomana.⁵⁷

6. *Pacta conventa* u službi nacionalnih ideologija: mađarsko-hrvatske polemike

Od druge polovice XIX. stoljeća većinom su hrvatski historioografi pisali povijest u suprotnosti s tadašnjim težnjama Austro-Ugarske. Zagovarali su da je između ugarskog kralja Kolomana i dvanaest plemena došlo do sporazuma te se razvilo mišljenje da je nastala personalna unija između Ugarske i Hrvatske. Teorija da je *Pactom conventom* nastala personalna unija potječe upravo iz druge polovice XIX. stoljeća kao težnja povjesničara i političara za takvom vrstom unije odnosno oblika buduće zajedničke države. Mađarski povjesničari pak žele prikazati jedinstvo zemalja krune Svetog Stjepana tako što su zastupali tezu da je hrvatski prostor osvojen

⁵³ M. Ančić, 1998, str. 252.

⁵⁴ M. Ančić, 1998, str. 253.

⁵⁵ M. Ančić, 1998, str. 253.

⁵⁶ M. Ančić, 1998, str. 252-255.

⁵⁷ M. Ančić, 2007, str. 150.

od kralja Kolomana i čak su nijekali činjenicu da se Koloman okrunio 1102. u Biogradu.⁵⁸ Još u prvoj polovici XIX. stoljeća mađarski povjesničari su imali ujednačen stav i pisanje o *Pacti conventi*. Pisali su da je do dogovora između kralja Kolomana i dvanaest plemena došlo. To je vladalo sve do 1840.-ih godina kada je nastao spis Stjepana Horvatha kojim su Hrvati napadnuti. Spis je nastao na inicijativu sabora u Požunu. Cilj ovoga spisa je želja da se skrene pažnja na odnos između Hrvatske i Dalmacije prema Ugarskoj. Horvath tvrdi da je *Pacta conventa* falsifikat jer ju nije napisao Toma Arhiđakon nego nepoznati autor.⁵⁹ Na njega se je pozivao i Ladislav Szalay, protiv kojeg je ustao hrvatski Eugen Kvaternik koji tvrdi da je 1102. godine došlo do stvaranja personalne unije između Ugarske i Hrvatske.⁶⁰ Profesor na sveučilištu u Budimpešti Antun Virozsil iskazuje da nije došlo do dobrovoljnog sklapanja *Pacte convente* jer da je onda bi mađarska strana već pokazala taj dokument, a ne čekala dva stoljeća kasnije Tomu Arhiđakonu. Tome se priklanja Fessler-Klein koji kaže da je taj sporazum podmetnut i smatra *Pactu conventu* falsifikatom.⁶¹ Tako razmišljanje mađarskih povjesničara koji *Pactu conventu* smatraju falsifikatom, da do sporazuma između Kolomana i dvanaest plemena nije došlo, ustalilo se je u mađarskim školskim knjigama i državnoj upravi. Dok se u Hrvatskoj ustalilo mišljenje Franje Račkog da je sporazum vjerodostojan i da se uistinu i dogodio.⁶² Početkom XX. stoljeća Ferdo Šišić navodi pod 1102. godinu da je kralj Koloman sklopio sporazum s dvanaest plemena na Dravi.⁶³ Isto navodi i mađarski povjesničar Janko Koharić da je *Pacta* nastala na području rijeke Drave te dodaje da su povelje za sporazum nastale u Križevcima 1102. godine.⁶⁴ Hrvatski ban Nikola Tomašić govori da *Pacta conventa* nije sačuvana izvorno nego da je dodatak u *Histirii Salonitani*, prijepis onog bitnog za pravne i privatne interese. Prema njemu dodatak čini skup različitih listina koje su izdane svakom plemenu. Protiv njega se je digao mađarski svećenik Janos Karacsonyij koji zastupa da ti događaji u *Pacti* nisu iz vremena kralja Koloman nego iz XIV. stoljeća, a da dodatak potječe čak iz XV. stoljeća. Uz njegov stav stao je hrvatski povjesničar Milan Šufflay, dok je protiv njega bio Ferdo Šišić.⁶⁵ Mađarski povjesničar J. Deer drži se toga da je Hrvatska pod mađarskim utjecajem od samog početka, od *Pacte convente*. Prema J. Deeru Ugarska i Hrvatska su u XII. stoljeću obje predstavljale zemlje kojima je na čelu bio kralj. Ako bi došlo do izumruća

⁵⁸ M. Ančić, 2002, str. 42-44.

⁵⁹ S. Antoljak, 1980, str. 12-13.

⁶⁰ S. Antoljak, 1980, str. 14.

⁶¹ S. Antoljak, 1980, str. 14-15.

⁶² S. Antoljak, 1980, str. 14-16.

⁶³ S. Antoljak, 1980, str. 19.

⁶⁴ S. Antoljak, 1980, str. 19.

⁶⁵ S. Antoljak, 1980, str. 19-22.

vladajuće dinastije pravo da ga naslijedi bi dobila susjedna zemlja preko rodbinske povezanosti. To je pravilo vladalo u Istočnoj Europi u ranom srednjem vijeku, ali i novom. Tako je Ugarski kralj Ladislav, preko svoje sestre Jelene i žene Zvonimirove, krenuo u pohod da ga naslijedi.⁶⁶ Također navodi razliku između Ugarske i Hrvatske u pravnom pogledu. Vrhovni vlasnik zemlje u Ugarskoj je kralj, a u Hrvatskoj je kralj bio vlasnik samo nekih posjeda.⁶⁷ Te rasprave između hrvatskih i mađarskih povjesničara trajale su sve do raspada Austro-Ugarske 1918. godine. Nakon II. svjetskog rata Nada Klaić je razvila drugačija razmišljanja u vezi *Pacte convente* i zajedničke povijesti s Mađarima koja su navedena u poglavlju prije. Ona je vođena državnim prilikama u kojima Hrvati nastoje steći što veću neovisnost. Ističe kako Hrvati još od 1102. žele obnoviti svoje kraljevstvo. Tako povijest postaje temelj tadašnje politike i iz postupaka ljudi u prošlosti nastoji se prikazati ono što pristaje modernim shvaćanjima.⁶⁸ Općenito i jesu najveći dio XX. stoljeća historiografi su tragali za hrvatskim jedinstvom i posebnosti. Držali su se samo nacionalnih okvira jer je Hrvatska bila dio Jugoslavije. U tom razdoblju povjesničari se ne pozivaju na prilike u društvu u drugim susjednim zemljama koji su pisali o istoj povijesti, a što bi uveliko pomoglo hrvatskim povjesničarima u dolasku do boljeg zaključka. Kada je došlo do formiranja Hrvatske nacionalne države na kraju XX. stoljeća više se nije morala isticati Hrvatska državnost i povijesnost kao argumenti za isticanje u Austro-Ugarskoj i Jugoslavijama. Tada hrvatski historiografi počinju surađivati s ostalim europskim historiografima. Dolazi do uspoređivanja prilika društva u hrvatskom srednjem vijeku s prilikama u ostalim krajevima Europe (Mediteran i srednja i jugo-istočna Europa).⁶⁹

⁶⁶ O. Mandić, 1958/59, str. 169-171.

⁶⁷ O. Mandić. 1958/59, str. 171.

⁶⁸ M. Ančić. 2002, str. 42-26.

⁶⁹ M. Ančić, 2007, str. 150-152.

7. Zaključak

Više je stavova o *Pacti conventi* koji su često i kontradiktorni te ovisni o razdoblju i stavovima istraživača u kojima su oblikovani. Tako se stavovi i kod hrvatskih i kod mađarskih povjesničara mijenjaju ovisno o društvenim i državnim okolnostima. Tri su prijepisa *Pacte convente*, a to su Trogirski koji je najstariji te Splitski i Vatikanski kojima je trogirski poslužio kao izvor. U njima stoji 1102. godina koja se u većini slučajeva i uzima da je do sporazuma tada došlo. Upravo zbog prijepisa koji su iz XIV. stoljeća i razdoblja u povijesti Hrvata i Mađara u XIV. stoljeću u vrijeme dolaska Anžuvinaca na prijestolje Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva, uzima se da je do sporazuma došlo u XIV. stoljeća. Tu tezu zastupa dio povjesničara od kojih je prva započela Nada Klaić koja je pisala nakon II. svjetskog rata gdje teži za hrvatskom samostalnošću. Povjesničari koji se tome priklanjaju odbacuju sadržaj *Pacte convente* kao autentičani izvor. Istraživanjem plemstva dvanaestoro plemena koji se pojavljuju u *Pacti conventi* može se zaključiti da se dio njih ne podudara s vremenom nastanka 1102. godine nego XIV. stoljećem. Dio povjesničara tvrdi da su povlastice što ih je dobilo plemstvo karakteristično baš za XII. stoljeće, dok onaj drugi dio govori da takav razvoj plemstva i privilegija nije bio moguć prije XIV. stoljeća. Bilo je onih i koji se oslanjaju na materijalne izvore kao što su Mladen Ančić i Nikola Jakšić. Pronađeni Kolomanov novac daje naslutiti da je kralj potkupljivo plemstvo i da je doista i bio na području srednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije. Također ne znamo je li bilo točno dvanaest plemena kako piše u samoj *Pacti conventi* jer je simbolika broja dvanaest iznimno bitna kroz cijelu povijest. Moguće je samo da se željela istaknuti njegova važnost. U konačnici, vrijeme nastanka *Pacte convente* i plemstva dvanaestoro plemena, koje je sklopilo sporazum s kraljem, ne znamo točno.

8. Sažetak

Ugarski kralj Koloman sklopio je sporazum s dvanaest plemena na području srednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije. Sporazum se naziva *Pacta conventa* i tri su njezina prijepisa. Stav povjesničara o njezinoj autentičnosti ovise o razdoblju u kojem su pisali. Povjesničari su se oslanjali na pisane i materijalne izvore te državne okolnosti koji su vladali u razdoblju od XII. i XIV. stoljeća, kako bi dokazali svoje stavove. Dio povjesničara zastupa tezu da je *Pacta conventa* sporazum iz XII. stoljeća, dok se drugi dio zalaže za XIV. stoljeće. Razlikuju se i stavovi hrvatskih povjesničara od mađarskih jer se Hrvati oslanjaju na sporazum, a mađarski na riječ osvojeno. Samo vrijeme i okolnosti nastanka *Pacta convente* i dvanaest plemena ne možemo potvrditi sa sigurnošću.

Ključne riječi: *Pacta conventa*, dvanaest plemena, Koloman, XII. stoljeće, XIV. stoljeće, 1102. godina, povlastice, prijepisi, stavovi, autentičnost, Hrvatska, Mađarska

9. Summary

Pacta conventa-historical context and historiographical disputes

The Hungarian king Koloman concluded an agreement with twelve tribes in the area of medieval Croatia and Dalmatia. The agreement is called *Pacta conventa* and there are three copies of it. Historians' opinion about its authenticity depends on the period in which they wrote. Historians relied on written and material sources and state circumstances that prevailed in the period from XII. and XIV. century, in order to prove their views. Some historians claim that the *Pacta conventa* is an agreement from XII. century, while the second part advocates for the XIV. century. The views of Croatian historians differ from those of Hungarians, because the Croats rely on the agreement, and the Hungarians rely on the word "conquered". We cannot confirm with certainty the time and circumstances of the creation of the *Pacta conventa* and the twelve tribes.

Keywords: *Pacta conventa*, twelve tribes, Koloman, XII. century, XIV. century, year 1102, privileges, transcripts, attitudes, authenticity, Croatia, Hungary

10. Popis izvora i literature

10.1. Izvori

M. Barda, 1943, Postanak hrvatskog plemstva. *Časopis za hrvatsku poviest 1*, br. 3, Zagreb, 1943, str. 193-218.

10.2. Literatura

M. Ančić, 1998, Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela. *Povijesni prilozi*, 17, Zagreb, 1998, str. 233-259.

M. Ančić, 2007, Srednjovjekovno plemstvo na prostoru između Zrmanje i Neretve. U: *Dalmatinska zagora. Nepoznata zemlja*, ur. V. Kusin, str. 149-158. Zagreb: Ministarstvo kulture; Galerija Klovićevi dvori, 2007. str. 149-159.

M. Ančić, 2002, Od kralja "poluboga" do prvih ideja o "nacionalnom kraljevstvu". *Kolomanov put*. Katalog izložbe (hrvatski povijesni muzej), 77/2, Zagreb, 2002, str. 42-111.

S. Antoljak, 1980, *Pacta ili concordia od 1102 godine*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980.

M. Barda, 1943, Postanak hrvatskog plemstva. *Časopis za hrvatsku poviest 1*, br. 3, Zagreb, 1943, str. 193-218.

I. Beuc, 1985, *Povijest institucija države vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, 1985.

N. Jakšić, 1998, Materijalni odraz Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji. *Povijesni prilozi*, 17, Zagreb, 1998, str. 269-289.

D. Karbić, 2000, Šubići i "dobri kralj Zvonimir". Prilog proučavanju upotrebe legendi u politici hrvatskih velikaških obitelji. gdje je objavljeno, kada, str. 271-280.

N. Klaić, 1956, Plemstvo dvanaestoro plemena kraljevine Hrvatske. *Historijski zbornik*, 9, Zagreb, 1956, str. 83-100.

N. Klaić, 1958/59, Postanak plemstva " dvanaestoro plemena kraljevine Hrvatske". *Historijski zbornik*, 11-12, Zagreb, 1958/59. str, 121-163.

I. Majnarić, 2008, »Plemstvo dvanaest plemena« Kraljevine Hrvatske u hrvatskoj enciklopedističkoj odradi od kraja XIX. stoljeća. *Studia lexicographica*, 2(3), Zagreb, 2008, str. 5-25.

I. Majnarić, 2018, *Plemstvo zadarskog zaleđa u XIV. i XV. stoljeću*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018.

I. Majnarić, 2022, „Vazda ljublaše pravdu s našimi pr’vimi: združivanje plemstva u Kraljevini Hrvatskoj anžuvinskog doba“. *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022, str, 289-319.

O. Mandić, 1958/59, *Pacta conventa i dvanaest hrvatskih bratstava*. *Hrvatski zbornik 11-12*, 1958/59, str. 165-206.

L. Margetić, 2003, Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku (od pojave staleža). *Rad HAZU*, 487, 2003, str. 1-150.

T. Raukar, 1997, *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

T. Raukar, 2002, *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: FF press, 2002.